

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ НОРМ У ВИЗНАЧЕННІ ПРАВОВИХ УСТАНОВОК ТА ПОВЕДІНКОВИХ ПРАКТИК

FUNCTIONAL SIGNIFICANCE OF INDIVIDUAL NORMS IN DETERMINING LEGAL ATTITUDES AND BEHAVIORAL PRACTICES

Височанський Р.В., здобувач кафедри права та публічного управління

ЗВО «Університет Короля Данила»

ORCID ID: 0009-0002-7686-8255

Метою роботи є з'ясування ролі та значення індивідуальних норм у правовій системі, їхнього місця в механізмі правового регулювання та впливу на узгодження абстрактних приписів із конкретною соціальною практикою. Методика ґрунтується на всебічному аналізі та узагальненні науково-теоретичних досліджень і нормативно-правових актів з подальшим формулюванням висновків та розробкою рекомендацій. В процесі дослідження визнано, що індивідуальні норми є необхідним елементом правової системи, оскільки забезпечують конкретизацію загальних приписів і їхнє втілення у практичні правовідносини. Вони виступають інструментом узгодження абстрактного закону з реальними соціальними ситуаціями, сприяють формуванню правової культури та зміцненню правопорядку. Наукова новизна дослідження полягає у комплексному підході до аналізу індивідуальних норм як не лише технічного засобу реалізації закону, а й ціннісно-соціального феномена, що забезпечує узгодження загальнононормативних приписів із конкретною правовою практикою. У роботі уточнено їхнє місце у структурі правової системи, розкрито аксіологічний вимір та показано динамічний характер у взаємодії з публічними й приватними інтересами. Практична значимість дослідження полягає у можливості використання його результатів для вдосконалення правотворчої та правозастосовної діяльності, зокрема під час тлумачення й конкретизації норм закону в індивідуальних правовідносинах. Крім того, вони можуть стати основою для підготовки методичних рекомендацій для суддів, адвокатів і правників-практиків, сприяти підвищенню якості правничої освіти та розвитку правової культури населення. Отримані висновки здатні допомогти у формуванні більш прозорих механізмів захисту прав і свобод людини, підвищити довіру до інститутів влади та забезпечити ефективніший баланс між формальними нормами і реальними потребами суспільства.

Ключові слова: держава, правові норми, індивідуальні норми, правове регулювання, правовідносини, конкретизація права, публічний і приватний інтерес, аксіологічний вимір права, правова система.

The purpose of the work is to clarify the role and significance of individual norms in the legal system, their place in the mechanism of legal regulation and their impact on the coordination of abstract prescriptions with specific social practice. The methodology is based on a comprehensive analysis and generalization of scientific and theoretical research and regulatory legal acts with the subsequent formulation of conclusions and development of recommendations. In the process of research, it was recognized that individual norms are a necessary element of the legal system, since they provide concretization of general prescriptions and their implementation in practical legal relations. They act as a tool for coordinating abstract law with real social situations, contribute to the formation of legal culture and strengthening the rule of law. The study consists of a comprehensive approach to the analysis of individual norms as not only a technical means of implementing the law, but also a value-social phenomenon that ensures the coordination of general normative prescriptions with specific legal practice. The work clarifies their place in the structure of the legal system, reveals the axiological dimension and shows the dynamic nature of interaction with public and private interests. The research is based on the possibility of using its results to improve law-making and law-enforcement activities, in particular when interpreting and specifying the norms of the law in individual legal relations. In addition, they can become the basis for the preparation of methodological recommendations for judges, lawyers and legal practitioners, contribute to improving the quality of legal education and developing the legal culture of the population. The conclusions obtained can help in the formation of more transparent mechanisms for the protection of human rights and freedoms, increase trust in government institutions and ensure a more effective balance between formal norms and the real needs of society.

Key words: state, legal norms, individual norms, legal regulation, legal relations, specification of law, public and private interest, axiological dimension of law, legal system.

Актуальність теми. Попри усталене визнання ролі індивідуальних норм у механізмі правового регулювання, у сучасній юридичній науці недостатньо цілісного розуміння їхнього змісту, структури та функцій. Традиційно увага дослідників зосереджується на загальнообов'язкових нормах, тоді як індивідуальні норми часто розглядаються лише як технічний елемент правозастосування. Це призводить до недооцінки їхньої ролі у процесі гармонізації інтересів особи, суспільства й держави, а також у формуванні правової культури та практики правореалізації.

Виникає суперечність між абстрактністю загальнононормативних приписів і потребою у конкретизації правовідносин, без якої право не може набути реальної дії. Наявність цієї «проміжної ланки» – індивідуального регулювання – свідчить про необхідність глибшого теоретичного осмислення феномену індивідуальних норм, визначення їхньої нормативної природи та виявлення закономірностей функціонування у різних сферах суспільного життя.

У цьому контексті постає проблема: як саме індивідуальні норми забезпечують перехід від загальної конструкції закону до конкретних моделей поведінки суб'єктів, та якими є їхні ключові функції у правовій системі?

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У науковій літературі індивідуальні норми розглядаються як

важливий елемент правового механізму: О. Скакун і Ю. Шемшученко визначають їх теоретичні засади, В. Мухін пов'язує з балансом публічного й приватного інтересу, Ю. Андрущакевич – із конкретизацією норм, В. Костицький – з аксіологічним виміром, а Н. Оніщенко – з динамікою правової системи. Узагальнення цих підходів показує, що індивідуальні норми мають міждисциплінарний характер: вони є не лише технічним засобом реалізації закону, а й ціннісно-соціальним феноменом, який поєднує абстрактне право з конкретною практикою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Право постає як багатогранний соціально-правовий феномен, який неможливо вичерпно охарактеризувати, зосереджуючись лише на одному його вимірі. Як слушно зазначають українські правознавці (Шемшученко Ю.С., Скакун О.Ф.), дослідник завжди змушений обирати певний аналітичний ракурс залежно від суспільних чи індивідуальних інтересів, оскільки створення повної картини правової системи у межах одного дослідження є практично нерéalним завданням. У цьому контексті ключового значення набуває індивідуальне правове регулювання, яке розглядається як конкретизація юридичних норм. Його сутність полягає у вирішенні суб'єктами правовідносин конкретних юридично значущих питань, які не дістали вичерп-

ної регламентації у законодавстві [3]. Таке регулювання здійснюється через індивідуальні правові норми, що відрізняються від загальнообов'язкових норм права меншою типовістю та відсутністю універсального характеру.

Функціональне значення індивідуальних норм полягає в тому, що вони безпосередньо впливають на формування правових установок та поведінкових практик у суспільстві. Завдяки індивідуальним рішенням (наприклад, у сфері договірних відносин, розподілу майнових прав чи визначення процесуальних строків) створюються конкретні зразки правомірної поведінки, які поступово трансформуються у сталі соціально-правові орієнтири. Таким чином, індивідуальні норми не лише заповнюють прогалини законодавчого регулювання, а й сприяють формуванню правової культури, забезпечуючи узгодження інтересів учасників правовідносин та зміцнення правопорядку.

Перехід до теоретичних основ дозволяє відзначити, що в науковому дискурсі причини виникнення індивідуальної конкретизації безпосередньо пов'язують зі специфікою правових приписів, закладеною законодавцем. Насамперед ідеться про диспозитивні, альтернативні, факультативні, ситуаційні та оціночні норми, які залишають простір для розсуду правозастосувача [4].

Ці положення добре ілюструються прикладами з різних сфер правовідносин. Так, у договірному праві укладення договору купівлі-продажу нерухомості передбачає конкретизацію умов оплати, строків передачі майна та порядку розподілу витрат, які не деталізовані у Цивільному кодексі. Це формує для сторін індивідуальні правила поведінки та сприяє практиці добросовісного виконання зобов'язань. В адміністративній сфері показовим є рішення органу місцевого самоврядування про надання земельної ділянки конкретному громадянину чи підприємству: хоча загальні норми закону залишаються чинними, саме індивідуальне рішення зобов'язує сторони діяти у визначених межах. У судовій практиці рішення про розірвання шлюбу чи поділ майна подружжя конкретизує норми сімейного права, створюючи для сторін унікальні права й обов'язки, що визначають їхню подальшу поведінку. Нарешті, у трудовому праві наказ роботодавця про прийняття на роботу або встановлення індивідуального графіка не є загальнообов'язковим, проте виступає конкретним регулятором відносин між працівником і роботодавцем.

Узагальнюючи наведені приклади, відзначаємо, що індивідуальні норми виконують системоутворюючу функцію в механізмі дії права, адже саме вони забезпечують реальну дієвість загальних норм у повсякденному житті. Завдяки індивідуалізації відбувається перехід від абстрактного закону до актуального права, яке безпосередньо регулює поведінку людей. У цьому сенсі індивідуальне регулювання виявляється універсальним способом реалізації закону, адже механізм виникнення правовідносин принципово не змінюється ні при застосуванні права, ні при його реалізації у формах дотримання, виконання чи використання. Відмінності між ними носять радше суб'єктно-функціональний характер: правозастосування має владно-примусовий зміст, тоді як інші форми виражають добровільну поведінку, що відповідає приписам права.

Відтак індивідуальне регулювання можна розглядати як своєрідний «місток» між писаним законом і актуальним правом, що забезпечує їх взаємодію та практичне втілення. Ключовим інструментом такої конкретизації стають індивідуальні юридичні норми, які, на відміну від загальнообов'язкових, мають точковий характер і виступають безпосереднім засобом врегулювання суспільних відносин. Вони є невід'ємним атрибутом будь-якої правової системи та водночас відображають її сутність.

Цю тезу підтверджує структуралістський підхід у правознавстві: індивідуальні норми репрезентують системну

природу соціуму та історичного процесу, з одного боку, і соціально-політичну місію індивіда – з іншого. Їхня необхідність зумовлена персоналістичним характером громадянського суспільства, яке є первинним щодо держави й реалізує свій контроль за діяльністю останньої через механізми індивідуалізації правових приписів.

Як слушно наголошує Ю.С. Шемшученко, у механізмі дії права завжди відбувається контакт між державною волею та волею індивідів, до яких звернені правові норми. Саме цей контакт породжує індивідуальну норму як імпульс, що визначає конкретну поведінку суб'єктів права. Водночас не випадково противники концепції «індивідуального регулювання» заперечують її особистісний елемент, відносячи поза межі цього поняття дії та угоди громадян, які ґрунтуються на базовому принципі громадянського суспільства: «дозволено все, що не заборонено».

Щоб зробити викладене вище більш зрозумілим, звернімося до практичного прикладу. У Цивільному кодексі України передбачено загальне положення: сторони мають право укладати договір купівлі-продажу. Водночас закон не деталізує, яка саме буде ціна, коли відбудеться передача майна чи яким чином здійснюватиметься оплата. Коли ж двоє осіб укладають договір купівлі-продажу квартири, вони самостійно конкретизують ці умови в угоді. Таке рішення і виступає індивідуальною нормою. Вона не поширюється на всіх, а діє виключно щодо цих сторін, регулюючи їхню поведінку: покупець зобов'язаний внести кошти у визначений строк, а продавець – передати право власності на житло. Тому, загальна норма («можна укладати договір купівлі-продажу») знаходить своє реальне втілення через індивідуальну норму («ця квартира продається за визначеною ціною у конкретний строк»).

Індивідуальні норми відіграють ключову роль у правовій системі, оскільки саме вони забезпечують перехід від абстрактного припису закону до його реального втілення у суспільних відносинах. Законодавчі норми здебільшого мають загальний характер і не описують конкретних життєвих ситуацій, тоді як функція індивідуальних норм полягає у їхній конкретизації та спрямуванні поведінки учасників правовідносин. Саме через індивідуалізацію відбувається наповнення загальної правової моделі конкретним змістом відповідно до умов реальної соціальної практики.

Завдяки цьому індивідуальні норми формують чіткі правові установки для суб'єктів права, що проявляється у зразках правомірної поведінки. Вони не лише уточнюють рамки правових приписів, а й закріплюють сталі поведінкові практики, сприяючи правовій соціалізації особи, підвищенню рівня правової культури та зміцненню правопорядку. Як слушно підкреслює Ю.С. Шемшученко, у механізмі дії права завжди відбувається «контакт між державною волею та волею індивідів», і саме індивідуальні норми стають тим імпульсом, який визначає конкретну поведінку учасників правовідносин [5, с. 27].

Водночас, на думку О.Ф. Скакун, функціональне значення норм права проявляється у здатності забезпечувати соціальну стабільність через поєднання загальнообов'язкових і конкретизованих регуляторів поведінки, що дозволяє гармонізувати суспільні інтереси та врівноважувати механізми влади й свободи [6, с. 84].

Додатково, В.В. Костицький наголошує, що індивідуальні норми виконують не лише регулятивну, а й аксіологічну функцію, оскільки вони безпосередньо відображають систему цінностей суспільства та слугують засобом правової адаптації особи [7, с. 112].

У цьому контексті доречно згадати й позицію Н.М. Оніщенко, яка підкреслює, що правова система функціонує не як сукупність статичних приписів, а як динамічна структура, що вимагає постійної конкретизації та адаптації до мінливих умов соціальної практики. Індивідуальні норми,

за її твердженням, виступають ключовим елементом цього процесу, оскільки саме вони забезпечують узгодження загальнообов'язкових положень із конкретними життєвими ситуаціями та сприяють їхньому ефективному правовому врегулюванню [8, с. 145].

Індивідуальні норми характеризуються особливим типом нормативності, відмінним від нормативності закону, оскільки вони виникають і функціонують як порядки відносин, що формується у процесі взаємодії та визнається учасниками правовідносин. Їхня специфіка полягає у казуїстичному характері та нижчому рівні узагальнення, порівняно із загальними правовими приписами. Показовим є приклад радянського законодавства, де гіпотеза норми про нагородження орденами передбачала особливі заслуги перед державою та суспільством. Проте в період «застою» індивідуальні норми, що реалізовували цю норму, фактично змінили акценти: визначальними стали посада, стаж, особисті зв'язки, родинні відносини чи навіть ювілейні дати.

З подальшою еволюцією права та переходом до більш абстрактних формулювань відбулося чітке розмежування між загальнонормативним і індивідуальним регулюванням. Загальні приписи зберегли відкритий і формалізований характер, залишаючись у полі безпосереднього наукового спостереження, тоді як індивідуальні норми поступово втратили письмову форму закріплення та набули латентного, соціально-психологічного виміру. Вони ніби «поглибилися» у внутрішні, менш прозорі пласти правової системи, де їх практично неможливо виявити традиційними методами юридичної науки. При цьому дослідники підкреслюють, що зміст правовідносин не піддається прямому спостереженню, а емпіричні інструменти виявляються недостатніми для фіксації індивідуальних норм. Їх реальність і функціональне значення можуть бути доведені лише через логічний та історичний аналіз.

Історико-правовий досвід свідчить, що індивідуальні норми є первинною формою юридичних норм, адже на ранніх етапах розвитку права саме вони становили єдиний спосіб регулювання відносин. Як підкреслювали класики правової думки, у примітивних суспільствах саме індивідуальні фактичні відносини у своїй безпосередній формі й виступали правом. З появою писаного права індивідуальні норми отримали універсальне визнання та закріплювалися у вигляді казуїстичних положень перших законів. У цей період фактично не існувало розмежування між змістом загальної правової норми та індивідуальною нормою як елементом конкретного правовідношення. Таке явище можна охарактеризувати як відсутність чіткого розмежування між індивідуальним та загальнонормативним регулюванням. Для підтримання їхньої єдності у ранньому праві застосовувалися найбільш жорсткі форми юридичного формалізму.

У сучасному українському праві індивідуальні норми продовжують виконувати ключову функцію конкретизації загальних приписів: у договірному праві сторони можуть укласти типовий договір купівлі-продажу на під-

ставі Цивільного кодексу України. Але саме індивідуальна угода (наприклад, договір купівлі квартири за конкретною ціною у визначений термін) перетворюється на норму, обов'язкову лише для цих сторін, і врегульовує їхню поведінку; у адміністративному праві прикладом є рішення органу місцевого самоврядування про надання земельної ділянки конкретній особі. Загальна норма Земельного кодексу визначає можливість такого надання, але саме індивідуальний акт встановлює обсяг прав і обов'язків конкретного громадянина; у судовій практиці індивідуальна норма формується в результаті вироку чи рішення суду. Загальне кримінальне чи цивільне законодавство задає рамку, однак лише судові рішення встановлюють конкретні правові наслідки для сторін спору (наприклад, обов'язок відшкодувати шкоду чи призначення покарання); у сфері публічного управління можна навести приклад наказу міністерства про призначення на посаду чи відсторонення службовця. Норма закону лише визначає порядок призначення, тоді як конкретний наказ формує індивідуальну норму, яка безпосередньо впливає на правове становище певної особи.

Висновки. Індивідуальні норми виступають невід'ємним елементом правової системи, адже саме вони забезпечують практичне втілення загальнообов'язкових норм у конкретних соціально-правових ситуаціях. Від абстрактної конструкції закону до реальної поведінки суб'єктів права завжди існує «проміжна ланка», і цією ланкою є індивідуальне регулювання. Воно виявляє гнучкість права, його здатність адаптуватися до розмаїття життєвих обставин, а також забезпечує гармонізацію інтересів особи, суспільства й держави.

Функціональне значення індивідуальних норм полягає не лише у заповненні прогалин чи деталізації законодавчих приписів. Вони формують сталі правові установки, створюють зразки правомірної поведінки та закріплюють їх у вигляді соціальних практик. Як наслідок, індивідуальні норми стають інструментом правової соціалізації та каналом передачі правових цінностей, сприяючи зміцненню правопорядку та підвищенню рівня правової культури.

У різних сферах правового життя – від договірних відносин до адміністративних рішень чи судової практики – саме індивідуальні норми визначають конкретний баланс прав та обов'язків сторін, перетворюючи абстрактні формули права на живі, дієві правила поведінки. Вони демонструють, що право є не застиглою системою приписів, а динамічною структурою, яка постійно оновлюється й конкретизується у процесі практичного застосування.

Тому, індивідуальні норми можна розглядати як «місток» між нормою-законом і реальною поведінкою людини. Вони є не лише технічним механізмом деталізації, а й відображенням ціннісних орієнтацій суспільства, своєрідним «лакмусовим папірцем» стану правової культури та легітимності влади. Саме через індивідуальні норми право виявляє свою життєздатність, перетворюючись із формальної категорії на реальний чинник організації суспільного життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків, 2001. 656 с.
2. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 5 / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. Київ, 2003. 736 с.
3. Мухін В.В. Індивідуальне правове регулювання в контексті теорій публічного і приватного інтересу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. С. 33-35.
4. Андрущакевич Ю.В. Призначення та особливості конкретизації в процесі тлумачення норм права. *Науковий вісник Ужгородського університету : Серія: Право*. 2011. Вип. 16. С. 9-12.
5. Шемшученко Ю.С. Право і влада: сучасні проблеми праворозуміння. К.: Юридична думка, 2010. 320 с.
6. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник. Харків: Право, 2011. 520 с.
7. Костицький В.В. Право як цінність: соціально-правові аспекти. Львів: Світ, 2015. 356 с.
8. Оніщенко Н.М. Правова система: проблеми теорії. К.: Ін Юре, 2012. 412 с.
9. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.